

ТВОРЧЕСТВОТО НА ЯН ТВАРДОВСКИ КАТО МОДЕЛ ЗА ХРИСТИЯНСКА ЛИРИКА¹

KALIN MIKHAYLOV

Uniwersytet Sofijski im. św. Klemensa Ochrydzkiego

Познанството ми с творчеството на о. Ян Твардовски (1915–2006) датира от 2004–2005 академична година, когато една от моите тогавашни студентки полонистки възторжено сподели с мен, че е открила лириката на полския поет свещеник и ми прочете в свой превод стихотворението му *Пояснение* (или *Изяснение*). Стихотворението е забележително с антиконформисткия си дух и с чувството за хумор на автора, който отказва да се припознае в ролята на някакъв *официален* и стоящ високо над невежите си в богословско отношение читатели или слушатели *специалист* по религиозните въпроси: ... *няма да ви тормозя / с въпроси какво мислите за Мъртън / няма да подскачам в дискусия като пуяк / с червена капка на носа / няма да се накипя като поток през октомври / няма да ви диктувам сълзи, които всичко си признават / нито ще взема да ви наливам в ухото света теология с лъжичка...*²

Изтърколиха се две години от тази случка и до мен по доста необичаен начин стигна изданието, което представя най-пълно засега творчеството на Ян Твардовски на български език – *Време без сбогуване*. Спретнатото томче бе ненамираемо по книжарниците, затова успех да се сдобия с книгата чрез посредничеството на преводачката ѝ Димитрина Лау-Буковска – влязохме във връзка по електронната поща, тя ме пренасочи към католически свещеник, живеещ в Бургас, а той ми изпрати така ценната бройка, за мое учудване – надписана за самия него от преводачката. Беше

¹ Първи вариант на този текст е четен като доклад на Българо-полския научен форум *Християнското светоусещане в полската и в българската поезия*, провел се на 19.04.2017 г. в СУ Св. Климент Охридски.

² Всички цитати от Твардовски са по изданието: Твардовски, Ян. *Време без сбогуване*. Избрана поезия и проза. Прев. Д. Лау-Буковска. Бургас: *Либра скорп*, 2007.

ми неудобно да я приема с такъв надпис, но отецът настоя и трябваше да отстъпя, благодарение на което, след още две години, през 2009 г., се роди моят първи текст за лириката на Твардовски, публикуван първоначално в *Християнство и култура* с показателното заглавие *Сълза срещу абстракцията*³. Благодатна, пречистваща душата е тази сълза, в която отвлеченото богословско мислене се *разтваря*, за да даде път на сърдечното познаване на Бога, Който Е, *Бога на опита*, ако използвам формулировката от една отколешна книга на К. Янакиев! Още няколко години след това, през 2014 г., се появи и антологията *Полска поезия в превод на Първан Стефанов*, съставена и предговорена от видния наш полонист проф. П. Карагъзов; в нея са представени пет силни стихотворения на Твардовски, липсващи във *Време без сбогуване*⁴. Едва тогава, някак инцидентно, попаднах и на стихосбирката *Вяро мъничка* от далеч по-ранната 1999 г., в подбор и превод на Анго Боянов, която всъщност – макар и скромна по обем – бележи първия пробив на големия полски автор на българския книжен пазар⁵. Шест стихотворения от поета свещеник са включени и в подборката на Борис Данков в издадената през 2006 г. *Антология на новата полска поезия*, с която се запознах най-накрая, стремейки се да обхвана по-значимите представяния у нас на човека, сътворил популярното в родината му стихотворение *Да побързаме (Бързайте да обичаме)*⁶.

Може да се каже, че краткото ретроспективно проследяване на запознанството ми с творчеството на Ян Твардовски *дава някаква идея и за пътищата в преводаческата и критическа рецепция на творчеството му в България*, която – вижда се с просто око – би могла да бъде и далеч по-обширна.

3 Михайлов, К. Сълза срещу абстракцията (Лириката на Ян Твардовски). – *Християнство и култура*, nr 8 (43), 2009, 83–88, <http://www.hkultura.com/db_text/2009_43.pdf#page=83>.

4 Първан Стефанов е съставител и преводач на една по-ранна подборка на стихове от петима полски автори, озаглавена *Коприната на душата*. *Полска поезия* (София: Христо Фотев, 1999), сред които е и Твардовски.

5 Твардовски, Ян. *Вяро мъничка*. Подб. и прев. А. Боянов. София: Аб, 1999.

6 *Антология на новата полска поезия*. Съст., подб., предг. и прев. Б. Данков. София: УИ Св. Климент Охридски / Касиопея, 2006. Твардовски, разбира се, е представян със свои творби в България не само в антологични сборници или със самостоятелни книги – например в сп. *Пламък* през 2008 г., съвместно с други съвременни полски поети, или, десет години по-рано, през 1998 г., в *Литературен вестник*, в подобен формат.

РЕЛИГИОЗНО-ПАТРИОТИЧНАТА ПОЕЗИЯ И ХРИСТИЯНСКАТА ЛИРИКА

Предимство на сборника *Време без сбогуване* е, че представя не само поетическите творби на неговия автор, но обръща внимание и на прозата, излязла изпод перото му. Въпреки че лириката на Твардовски, няма съмнение, е най-съществена за облика му на един от големите творци на съвременното ни, есеистиката, анекдотите и размислите, включени в книгата, допринасят за по-задълбочено запознанство с личността на поета, със светоусещането му и с разбиранията му за литературното творчество. Особено полезно в това отношение е да се прочете неговото слово, произнесено по случай награждаването му с титлата доктор хонорис кауза на Люблинския католически университет на 22.04.1999 г., когато Твардовски е на 84 години. Ще си позволя да цитирам по-пространен откъс от тази реч, в която поетът не изневерява нито за миг на чувството си за хумор:

Понеже вече съм много стар, тоест обрасъл с плесен, гъби и почести, няма да изнасям лекция, а ще кажа само няколко думи за това, какво съм искал да изразя в стихотворенията си. Някои виждат в тях само калинките, синигерите и пеперудите, но те като че ли виждат твърде малко и не това, което трябва. Мисля, че в Полша имаме голяма религиозно-патриотична поезия, но ми се струва, че нямаме богата религиозна лирика (к. м. – К. М.). Такава ни е участва, преживели сме тежки изпитания – разделянето на Полша на части и завладяването им, потушените въстания, мрачната немска окупация и – тъжна му памет – комунизма. У нас постоянно се играе поредната част на *Задушница* от Мицкевич. Спомням си дори една от дискретните поетични вечери във Варшава по време на военното положение, на която беше рецитирано стихотворението *Божията Майка държи в скута си убития работник*. Точно такива религиозно-патриотични стихове бяха разбираеми за всички. Винаги съм уважавал патриотичната поезия, но не умея да пиша в нейния дух.

В този откъс, а и по-нататък Твардовски разгръща *опозицията религиозно-патриотична поезия – религиозна лирика*. На мен ми се ще да привилегировам тук словосъчетанието *християнска лирика* – тъкмо към такъв вид творчество и идеала за него *насочва* и А. Далчев у нас още към края на двадесетте години на миналия век в известната си статия *Религиозното чувство в българската лирика*. В словото си Твардовски засяга – след като вече ги е изявил в произведенията си – по-пряко или по-косвено някои от *характеристиките* на християнската лирика едновременно като реалност и като идеал за постигане, съобразен с изискванията на съответното историческо време:

1. Поетът, създаващ християнска лирика, *говори за Бога на езика на парадоксите*.
2. Той се вдъхновява от ведростта и *големия реализъм* на Евангелието, от което човек научава, че страданието винаги има смисъл, когато е *свидетелство на любовта*.

Освен това Евангелието, което е *надежда против отчаянието*, дава тласък на поета да пише *такива стихотворения, които да се противопоставят на отчаянието, защото те са необходими в днешния свят*. Авторът на християнска лирика черпи вдъхновение и от Псалмите, които не са изкуство за Бога, а интегрална част от Откровението, както и от други източници, защото Бог е осветил литературните жанрове и благодарение на това *вярата е нещо по-интимно, не абстрактно*. Източник на вдъхновение е и природата, от която поетът се възхищава, защото в нея е скрита *тайната на незаслуженото страдание*.

3. Християнският поет търси начин *да оживи езика*, като намери *нови думи*, за да назове онези стари реалности, които не са загубили валидността си, но думите за тях сякаш са престанали да говорят на сърцето на съвременния човек (когато Твардовски е изричал словото си, е ставало дума за постмодерния човек, днес става дума за (пост) постмодерния, но актуалността на казаното е още по-голяма). Реалиите са например *духовни ценности, грях, избавление*.

4. Не на последно място е необходимостта авторът на християнски творби да притежава и използва споменатото неведнъж чувство за хумор, което *учи на смирение, дава възможност да се шегуваш със себе си, спасява от патоса, толкова близък на някогашната религиозна поезия*.

ЛИРИКАТА НА ТВАРДОВСКИ КАТО ПОРАЖДАЩ МОДЕЛ ЗА НОВИ ПОЕТИЧЕСКИ ТЕКСТОВЕ

Сега се насочвам към два примера от самата художествена практика за това как християнската лирика на о. Ян Твардовски може да поражда, да вдъхновява творби – в някои от посоките, набелязани по-горе. Тъй като поетите знаят най-добре откъде са идвали подтиците на вдъхновението им за писане и как е функционирал самият процес на създаването на една или друга творба, към чието създаване са били съпричастни, ще поема риска да се позова на няколко примера от своята поетическа практика.

Нека да започнем с *уговорка, отнасяща се до добрата лирика изобщо*: ярките поетически творби имат свойството да подтикват пишещия човек да им *отговори* – било с чисто ритмическо наподобяване, било по друг начин – по-скоро по дух, умонастроение, обща лирическа нагласа. Ритмическото наподобяване, характерно обикновено за периода, в който поетът чиракува, т.е. учи се да пише, следвайки майсторските постижения на своите по-възрастни събратя, може да се илюстрира чрез пример с една строфа от известното, патриотично по дух стихотворение на М. Ю. Лермонтов *Бородино* от 1837 г.:

Скажи-ка, дядя, ведь не даром
 Москва, спаленная пожаром,
 Французу отдана?
 Ведь были ж схватки боевые,
 Да, говорят, еще какие!
 Недаром помнит вся Россия
 Про день Бородина!

А ето го и моето ритмическо наподобяване, датиращо от 70-те години на XX век:

Война, война, война се шири,
 оставя мрачни, черни дири
 по целята земя –
 атаки и зовящи командири,
 гробове, кървави мундири,
 война, война, война се шири,
 оръдия гърмят.

Ако се изразя метафорично, бих сравнил подобни ритмически наподобявания от страна на начеващия поет с опит да имитира летенето на стрелкащите се високо над главата му в небето птици. Опитът обикновено е несръчен и поетът не успява да се отлепи много от земята, но височината започва да му изглежда не толкова плашеща, а летателните движения полека-лека се усвояват и автоматизират с честото им практикуване.

Когато говорим не за подражание и чиракуване, а за оплодяващо съприкосновение и взаимодействие между две творби или два поетически свята, тогава имаме предвид родство и близост по дух, умонастроение, обща лирическа нагласа между авторите им, които правят възможно те да се срещнат не само бегло и повърхностно, но и да *общуват в дълбочина* помежду си. Ако използвам отново метафоричния пример, с който онагледих ситуацията на начеващия поет, сега образът придобива следния модифициран вид: вече имаме две птици, които, облитайки свободно и уверено небесните простори, се срещат някъде и пролетяват част от тях заедно, *общувайки* в процеса на самото летене. След това се разделят отново и всяка продължава своя път. Това е ситуацията на дълбокото творческо взаимодействие, която е фундаментално различна от тази на подражанието и елементарното повлияване. Разликата е в надморската височина. Ето защо в примерите, които следват, ще става дума за общуване, състояло се *на територията, където се пресичат два в много отношения близки, но не и идентични, светогледни хоризонта*. Важно е да се отбележи, че ако пресичането се е случило само в една точка, тогава би трябвало да говорим по-скоро за *реплика* на

прочетеното, независимо дали под *реплика* разбираме несъгласие и възражение, или имаме предвид възхищение и *присъединяване* към репликираната творба.

Ще повтора още веднъж: за да може една лирическа *среща* да е плодотворна в споменатия творчески, неподражателен смисъл, *трябва да е налично достатъчно голямо общо ядро, родено от засичането на светогледните хоризонти на авторите*. Засега оставяме настрана въпроса дали това общо ядро ще излъчва и сходни (не еднакви!) форми на изразяване. Първо ще се опитаме да видим какъв е *съставът* му чрез два примера с творби, отгласящи на други творби. В първата двойка от стихотворения става дума за осъзнаване на отгласа пост фактум, доста време след написването на *отгласящото* стихотворение:

Творба на Ян Твардовски

Писането

Исусе Ти който не си взимал перо в ръката си
не си се навеждал над белия лист
не си писал евангелието

защо не пишем така както говорим
не пишем така както обичаме
не пишем така както страдаме
не пишем така както мълчим

пишем малко така както не е

(1981)

Отгласяща творба

*Пешеходецо Исусе*⁷

Исусе Назарянино,
не си се качвал
на кола
и самолет,
не си заспивал
от умора
в някое купе
под звука монотонен
на траверсите –
вървял си Ти
по пътищата прашни
(галилейски и юдейски)
и качвал си се само
в рибарски лодки.

Затуй

така уверено

Те моля

ходенето ми

да благославяш,

пешеходецо Исусе.

(2013)

7 И в този, и в следващия пример стихотворенията са от подготвяната за печат книга *Някой иде по пътя. Кратки форми*.

Смятам, че в този пример не може да се говори нито за подражание, нито за някакво пряко повлияване; намесени са и твърде различни биографични контексти. Близост между двете творби би могла да се търси в афинитета към сходно преживяване на земните измерения в живота на Богочовека, който формира *ядрото на общуване* между стихотворенията: в първия случай – с акцент върху цялостността на думи и дело, слово (респ. проповед) и личност и върху осъзнаването на факта колко често, всъщност като правило, при нас, носещи името християни, не е така, а би трябвало да бъде. Отгласящата творба набляга повече върху конкретен аспект от това цялостно и *просто* в целостността си битие на Богочовека, аспект, който предполага, че лирическият аз може да се довери напълно на Бога, знаещ добре – в Сина Си – за какво иде реч в неговата ситуация, защото я е изпитал на гърба Си. Стихотворенията се срещат, за да *продължат* в различни, неотричащи се една друга посоки.

Ето и втората двойка от произведения, където е налице съвсем осъзнато *препращане* от второто към първото и градене на голяма част от смисъла му тъкмо чрез препращането, независимо от това дали читателят познава стихотворението на Твардовски и дали ще се сети за *препратката*:

Творба на Ян Твардовски	Отгласяща творба
<i>Сред кибритените клечки</i>	* * *
Страхувах се – светът е тъй непоносим остава като гарвана непроменен А неочаквано дойде момиченце да съм отслужел литургия за Андерсен	Лесно е да се молиш за Андерсен. Трудното е за Ван Гог. Но не се отказвай.
прегърнах малката и удивен разбрах: сред клечките кибрит сълзата също свети	(2016)
(2000)	

По какво *препращането* в случая се различава от писането тип *реплика*, за което споменах по-горе? По значимата споделеност на светогледните хоризонти (вярата, че има смисъл в молитвата за душите на починалите), която всъщност е и изходната предпоставка за общуване в дълбочина между творбите. Оттук нататък, както и в предния пример, стихотворенията поставят различни акценти, но връзката помежду им остава неконфронтационна, неантагонистична. Струва ми се, че в творбите тип *реплика* срещата между двама поети най-често взима формата на възражение, на фронтален сблъсък, който преминава в полемика и води до отдалечаване

в противоположни и несъвместими смислови посоки на кореспондиращите си една с друга творби. Впрочем подобрите примери дават поне частичен отговор на поставения по-горе въпрос за евентуалните сходства във *формата на изразяване*, които би излъчвало общото ядро на осъществената между две (или повече) творби среща общуване. Вижда се, че що се отнася до Твардовски, обикновено ядрото излъчва свободни форми, т.е. *излъчва* в свободен стих, не в класически. Но ако полският поет като правило не ползва и препинателни знаци в своята лирика (тиретата правят изключение, тук-там се явява и някоя и друга въпросителна), това не е задължително за тези, чието творчество си взаимодейства плодотворно с неговото.

Християнската лирика в България и моделите, по които тя се (по)ражда, е литературоведски сюжет, който, надявам се, ще продължи да се развива – и в широчина, и в дълбочина. Моята задача тук бе да очертая някои от пътищата, по които творчеството на един съвременен автор, вече отишъл си от този свят, не престава да изпраща живителни импулси към други литератури и култури и към техните творци, съдействайки за задочната среща помежду им. Тъй като в случая става дума за чуждоезичен автор като Твардовски, общуването между творбите и художествените светове на техните създатели не би могло да се случи без целенасочените усилия и ентузиазма на преводачи като Димитрина Лау-Буковска, Първан Стефанов, Анго Боянов и Борис Данков. Благодарение на такива хора с лириката на о. Ян Твардовски могат да общуват сравнително пълноценно и неполонисти като мен, а това е насърчителен факт на фона на неотрадната в други отношения ситуация на днешната българска култура.